KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 8 — ČÍSLO 1

OBSAH

URBANČOK, M.: Nie iba o pravopise 3
BAHNA, V.: Slovenčina — nie celkom naša 8
KRÁĽ, A.: O potrebe ortoepickej výchovy 11
DVONČ, L.: Výskum slovenského pravopisu v ostatných rokoch 14
MISTRÍK, J.: Zreteľ na orientačnosť textu 19
KASARDA, M.: Niekoľko poznámok o štýle Štefana Krčméryho 22

Rozličnosti

Zavŕšiť a zvŕšiť. G. Horák . . 25

Správy a posudky

Beseda s redaktormi denníka Práca. I. Masár 27
O jazykovej úrovni jedného čísla Nedeľnej Pravdy. F. Sabol 28

Spytovali ste sa

Liknavý? E. Smiešková . . 30
Belianske Tatry. M. Majtán . 31

Napísali ste nám

Urpchlík či utečenec? Z. Rusnáková 32

KULTÚRA SLOVA

1974

ROČNÍK 8

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ● ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc., doc. PhDr. Valéria Betáková, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., univ. prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, CSc., PhDr. Ivan Masár, doc. PhDr. Ján Matejčík, CSc., doc. PhDr. Ján Oravec, DrSc., PhDr. Konštantín Palkovič, univ. prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 1

Nie iba o pravopise

MILAN URBANČOK

V našej krásnej literatúre je jedna novelka od Viliama Paulinyho-Tótha z roku 1867, ktorá má nadpis Slovenský pravopis. Píše sa v nej s veľmi ironizujúcim humorom o dievčine Amálii Kolmanovej, ktorú opustili dvaja dvoriaci mládenci, keď zistili, že vie a píše „po slovensky" takto:[1]

Wey vettergu wey vetserny,
Oh fukay mi šále moe
Thi moy brátel thi moy werni
W lož na nie bál sami tvoe
Bál sám tvoy tenn sa hoy
Tenne po lesti srrt saru uši
Vanog tvoyty hutski spoy
Fsdy chi dvouch tužacich dusy.

Pravda, netreba zabudnúť na to, kedy uvedený text vznikol, a ani na to, že jeho grotesknosť autor zámerne preexponoval. Ale i tak je na porovnanie text originálu zaujímavý:

Vej, vetierku, vej, večerný,
Ofúkaj mi žiale moje,
Ty môj priateľ, ty môj verný,
Vlož na ne balzamy svoje.

[1] Nielen z „pravopisu", ale aj z celého textu novelky vidieť, že ide o rozprávanie z meštiackeho prostredia silne poznačeného nemeckým vplyvom.

Balzam tvoj, ach, ten zahojí,
Ten bolesti srdca ruší,
Vánok tvoj tichučký spojí
Vzdychy dvoch túžiacich duší.[2]

Viliam Pauliny-Tóth končí svoju novelku tak, že „dotyčná" pravopis neovládajúca slečna Amália Kolmanová sa vydala „za pána Ignáca Kuhmayera, poctivého majstra mäsiarskeho remesla, ktorý nehľadel tak veľmi na slovenskú ortografiu paničky Amálie ako radšej na pána Kolmanove dvadsiatniky, na ktoré pri svojej ženbe obzvláštnu váhu kládol".

Ale novelka má ešte aj „druhý koniec", lebo je komponovaná tak, že ju z časopisu Sokol[3] číta slečna Anička Poľanská svojmu otcovi. Výsledkom tohto čítania na jednej strane a počúvania na druhej (po diskusných odbočeniach medzi otcom a dcérou) bolo, že „pán Poľanský sadol si k stolu a písal nasledujúci list:

Velebnému pánu Jozefovi Viktorínovi, farárovi vo Vyšehrade.

Úctive Vás prosím, velebný pane, ráčte mi za pripojené tri zlatky poslať pre moju dcéru Annu dva výtlačky Vašej Slovenskej gramatiky."[4]

Zrejme pán Poľanský nechcel, aby jeho dcéra pre „pravopisné" nedostatky pochodila tak ako „panička" Amália Kolmanová.[5]

Prichodí nám vysvetliť, prečo sme si vybrali práve takýto úvod.

Je to preto, že chápanie pravopisu je oddávna v našej tradícii (súvisí to najmä so zvýšeným dôrazom na jeho naučenie v škole, ale i s celkovým kultúrnym vývinom nášho národa) dakedy také, akoby jeho zvládnutie zároveň bolo aj zvládnutím jazyka vcelku. Zabúdalo sa

---

[2] Text veršíkov aj ostatné citáty prepisujeme z výberu próz Viliama Paulinyho-Tótha, ktorý pod názvom *Škola a život* pripravil O. Čepan a N. Čepanová. Výber vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry v Bratislave r. 1965.

[3] Časopis Sokol vychádzal od r. 1860 do r. 1869. Od roku 1862 ho redigoval Viliam Pauliny-Tóth.

[4] Jozef Viktorín (1822—1874) bol slovenský národovec, ktorý napísal a r. 1860 vydal gramatiku slovenčiny *(Grammatik der slovakischen Sprache)*. Vyšla v niekoľkých vydaniach.

[5] Beletristicky tému súvisu jazyka, spoločnosti a kultúry spracoval G. B. Shaw so svojom svetoznámom diele *Pygmalion*.

V našej jazykovednej literatúre sa na podobnom motíve — aj ten je z anglického prostredia — zakladá úvaha E. Paulinyho o demokratizácii spisovnej reči (pozri Slovenská reč, *14*, 1948/49, s. 129—136). Treba však poznamenať, že kritériá jazykovej kultúry v našom a anglickom prostredí nemožno dávať na jednu rovinu.

na to, že pravopisná zložka síce so živým jazykom súvisí, ale predsa je len do značnej miery odvodená.

Z druhej strany však treba povedať — a možno to ľahko zistiť aj v uvedenom úryvku od Viliama Paulinyho-Tótha —, že v skutočnosti sa už oddávna pojem pravopisu predsa len chápal širšie. Myslelo sa teda aj na iné veci a ortografia nebola vlastne jediným kritériom zvládnutia jazyka. K tomu sa nakrátko ešte vrátime.

Poznámka. Aby bola istá časť motivácie našej úvahy ešte jasnejšia, treba spomenúť, že do Jazykovedného ústavu SAV nezriedka prichádzajú listy s dvojakými rozhorčenými výčitkami. Prvé sú také, že sa vraj slovenský pravopis pričasto mení a že slovakisti asi ani inej roboty nemajú okrem „vyhutovania" nových a nových zmien. Iný druh výčitiek je zas taký, že by pravopis niektorých slov bolo treba zmeniť. Argumentuje sa napr. aj tak, že slovo *skriňa* by sa malo písať „skryňa", lebo sa do nej všeličo skrýva a že *pavúz* by mal byť „pavoz", lebo sa vozí na voze a nie na „vúze".[6]

Nechceme podceňovať pravopis, a to ani vtedy, keď sa chápe v užšom zmysle, teda ako pravidlá o grafickom zázname zvukovej podoby reči. Uznávame za správne, že pravopis treba ovládať. Nesporné je aj to, že má byť v oblasti spisovnej reči ustálený a jednotný.

Treba však ešte raz zdôrazniť, že medzi pravopis a jazyk ako celok neslobodno klásť znak rovnosti. Jazyk — teda i spisovný jazyk — má stránky, ktoré sú jeho podstate „vlastnejšie" ako pravopis (ortografia): správnu a jednotnú zvukovú realizáciu (t. j. správnu výslovnosť, ortoepiu), slovnú zásobu a frazeológiu, štylistiku, morfológiu a syntax. To sú zložky jazyka ako živého dorozumievacieho systému. Aj pravopis je systém, ale odvodený.

Okrem toho je dôležité aj to, ako sa spomenuté zložky jazyka formovali z vývinového (historického) aspektu. Nechceme tým povedať, že by každý používateľ spisovného jazyka mal byť profesionálny jazykovedec alebo historik. Ale so zreteľom na kontinuitu — a to mnohostrannú, nie iba čisto jazykovú — by isté veci mal mať vo svojom vedomí „zafixované" ako rudimentárnu, vrodenú skúsenosť. Vo všeobecnosti sa to volá kultúra. A do toho treba zahrnúť aj jazykovú kultúru.

Nepokladali by sme teda za najväčšie šťastie, ako sme už naznačili, keby sa podľa našich často nie dosť dobre pochopených gramatikárskych tradícií aj dnes za vrchol zvládnutia jazyka malo pokladať iba zvládnutie pravopisu (ortografie) v užšom zmysle slova. Reč treba ovládať komplexne zo všetkých stránok.

[6] V prípadoch *skryňa* a *pavoz* ide o tzv. ľudovú etymológiu. Slovo *skriňa* nesúvisí so základom, ktorý je v slovese *skrývať*, ale s latinským *scrinium*. Ani *pavúz* nesúvisí so základom slovesa *voz-*; odvodzuje sa od slovesa *viazať*.

O celkom úzke chápanie pravopisu (ortografie) však ani u našich starších gramatikárov vlastne nešlo.

Ani v novelke Viliama Paulinyho-Tótha nejde o pravopis v úzkom zmysle slova, a to napriek tomu, že má nadpis Slovenský pravopis. Pravopisná zložka je síce zdôraznená a zámerne „popletená" (napr. zaznačovanie foném *v, š, ž, g, k),* ale v kľúčovom texte veršíkov sú aj iné zámerné grotesknosti. Tie sa zjavne dotýkajú iných stránok jazyka: zvukovej zložky, chybnej segmentácie (chybného rozčleňovania). To dovedna svedčí o neovládaní reči v samej podstate, teda nejde iba o hľadisko úzko pravopisné.

Uvedieme niekoľko príkladov:

vettergu (= vetierku), *šále* (= žiale), *dvouch* (= dvoch), *tužacich* (= túžiacich), *vanog* (= vánok), *oh fukay* (= ofúkaj), *w lož* (= vlož), *bál sami* (= balzamy), *bál sam* (= balzam), *sa hoy* (= zahojí), *tenne po lesti srrt saru uši* (= ten bolesti srdca ruší), *tvoyty hutski* (= tvoj tichučký), *fsdy chi* (= vzdychy).

Nechceme zoširoka rozvádzať, že jazyk zákonite podlieha zmenám v čase. Daktoré zmeny sa vysvetľujú tak, že jazyk je systém, ktorý vo svojom vývine nezávisí od ničoho. Ale pri väčšine zmien sa nezaobídeme bez toho, aby sme nebrali do úvahy konkrétnu spoločenskú a historickú situáciu. To sa týka aj pravopisu, ktorý sa tiež v priebehu času zákonite mení predovšetkým preto, lebo je odvodenou grafickou transformáciou základnej zvukovej podoby jazyka.

Poznámka. 1. Bokom ponechávame zaujímavý problém, že pravopis ako grafický záznam spravidla vždy zaostáva za živým jazykom ako zvukovým dorozumievacím prostriedkom. Je to zrejme preto, že pravopis má sklon k „petrifikácii" — veľmi sa v ňom rešpektuje to, čo voláme zvykom alebo tradíciou.

Ale ak rozstup medzi živým hovoreným jazykom a jeho písaným (grafickým) záznamom je príliš veľký, možno to pokladať za vážnu chybu z celkom praktických dorozumievacích príčin.

2. So zreteľom na to, čo sme povedali v predchádzajúcej poznámke, je veľmi poučná aj kapitolka o príčinách nezhôd medzi písaním a hovorením v knihe F. de Saussura *Cours de linguistique générale.* Na dôkaz „pretrvávania" pravopisu (grafického záznamu reči) uvádza autor túto tabuľku z dejín francúzštiny (ide o konfrontáciu vyslovovanej a písanej podoby slov *roi* = kráľ a *loi* = zákon):[7]

	výslovnosť	písanie
XI. stor.	*rei, lei*	*rei, lei*
XIII. stor.	*roi, loi*	*roi, loi*
XIV. stor.	*roe̊, loe̊*	*roi, loi*
XIX. stor.	*rwa, lwa*	*roi, loi*

[7] Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale. Paríž 1949, s. 48—50.

Z uvedených príkladov jasne vidieť nezhodu medzi zvukovou a písanou podobou uvedených francúzskych slov od XIV. storočia až podnes a súčasne je to dôkaz o „zaostávaní" písaného záznamu za živou hovorenou rečou.

Jazykovedci sa, pravdaže, nemôžu vyhovárať, že do kodifikácie, do uzákoňovania a usmerňovania spisovnej reči nezasahujú. Je to oblasť ich činnosti, na ktorú sú odborne pripravení a povinní sú vykonávať ju aj z hľadiska potrieb našej socialistickej spoločnosti.

Ale ani jazykovedci, ktorí sa sústavne zaoberajú otázkami spisovnej reči, netvrdia, že sú neomylní. Vysvetlenie možno vidieť v tom, že živý jazyk je — napriek tomu, že sa dakedy z metodologických dôvodov skúma ako „umŕtvený" systém — príliš „ľudská vec". A čo je takto príliš ľudské, to je často aj nevyspytateľné, ťažko odhadnuteľné a nepredvídateľné. Teda okrem toho, že jazyk pokladáme za formálny systém, treba rátať aj so spomenutým druhým zreteľom, ktorý nezriedka môže byť aj rozhodujúci.

Na konkrétnu ilustráciu toho, o čom sme doteraz hovorili, uvedieme niekoľko príkladov. Chceme nimi ukázať, ako sa jazyk v priebehu času nevyhnutne mení. Príklady náročky nebudeme podrobnejšie komentovať. Závery nechávame na úsudok našich čitateľov.

Nepôjdeme ďaleko do minulosti. Začneme tým, že Slováci v pätnástom storočí v istých oblastiach jazykového styku — najmä v administratívnej a náboženskej oblasti (najčastejšie v prejavoch, ktoré možno pokladať za „písané") — používali češtinu. Uvedieme krátky príklad zo Žilinskej knihy, ktorá obsahuje preklad magdeburského práva a zápisy z uznesení žilinského mestského magistrátu:

Stala se jest smlúva a zrovnánie mezi ctihodným kněžem Jiříkem, farářem naším, co sie dotyce dětí jeho.

Tento starý text by v preklade do slovenčiny mohol mať takúto podobu:

Bola uzavretá zmluva a pokonávka s ctihodným kňazom Jurajom, naším farárom, vo veci jeho detí.

Z prvého vážneho pokusu o kodifikovanie spisovnej slovenčiny — z Bernolákovho Slowára — uvádzame tieto príklady:

krupobití, ludoged, nagímat.

Dnes v spisovnej slovenčine tieto slová majú takúto podobu:

krúpy/krupobitie (ale bežnejšie je *ľadovec*), *ľudožrút* (*ľudojed* je zastarané), *najímať*.

V Štúrovej kodifikácii, ktorú pokladáme za najzákladnejšiu, boli takéto podoby:

kuoň, stoleťja, velriba, svatvečer.

V dnešnej spisovnej slovenčine je to takto:

kôň, storočie (slovo *stoletie* sa už pociťuje ako zastarané), *veľryba,*

Štedrý večer (spojenie *Štedrý večer* je oproti slovu *svätvečer* dnes neutrálne).

Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny sa — ako je známe — zmenila reformou, o ktorú sa pričinil M. M. Hodža a M. Hattala. Ale ani táto reforma sa netýkala iba pravopisu. Vidieť to dobre aj na týchto príkladoch z Hattalovej gramatiky:[8]

též (dnes spisovne *tiež*), *jakože* (dnes spisovne *akože*), *zamlčano* (dnes spisovne *zamlčané*), *ide-li nám o niečo* (dnes spisovne *ak nám ide o niečo*), *akkusativ* (dnes spisovne *akuzatív*), *čili* (dnes spisovne *čiže*), *choť* (dnes spisovne *hoci*).

Naostatok rozhodujúcim spôsobom do kodifikácie spisovnej slovenčiny zasiahol S. Czambel (1856—1909). Ani jeho úpravy neboli „večné". Uvedieme niekoľko príkladov z jeho Rukoväti spisovnej reči slovenskej: *polynka* (dnes *palina*), *pohoničia, vodičia, kuričia, mužia* (dnes *pohoniči, vodiči, kuriči, muži*).

Od Czambelovej kodifikácie, ktorú vo vydavateľskej praxi starostlivo opatrovala najmä Matica slovenská, boli už zmeny naozaj iba minimálne. To sa týka aj všetkých úprav v Pravidlách slovenského pravopisu (základné vydania z rokov 1931, 1940 a 1953).

Na záver chceme ešte raz povedať, že sa jazyk v priebehu času zákonite a nevyhnutne mení vo všetkých svojich zložkách. S tým súvisí aj nevyhnutnosť zmien v pravopisnej oblasti.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Slovenčina — nie celkom naša

Motto:
„Bez kultúry reči niet ozajstnej kultúry."
(Prof. dr. Ján Stanislav, *Slovenská výslovnosť.*)

Roky sledujem stĺpček „Slovenčina naša" v Nedeľnej Pravde — niekedy s radosťou, niekedy s trpkým zadosťučinením, ale vždy so záujmom. Je to záslužná robota, trpezlivá a vytrvalá, lebo nezriedka sa treba vracať k problémom a chybám, ktoré sa už dávnejšie a neraz riešili. Máme Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie

[8] Príklady sú z Hattalovej skladby (vydanie z r. 1865).

vied, máme katedry slovenčiny, máme generácie vynikajúcich jazykovedcov, no neraz sa zamyšľam, či nerobia márnu robotu, keď je tento národ často taký necitlivý k jazykovému dedičstvu svojich dedov a otcov — a taký vnímavý voči nekultúrnej „ponuke dňa": rečovému dadaizmu a technicko-ekonomicko-administratívnej makarónčine.

Máme síce dosť samoľúby a lichotivý názor na kultúrny stav našej spoločnosti, ale málokedy sa zastavíme nad takou základnou otázkou, ako je presnosť, komunikatívna účinnosť a kultúrnosť nášho súčasného jazyka. Odbornosť sa vyžaduje vo všetkých oblastiach našej činnosti, ale potreba základného poznania spisovného jazyka je nám dosiaľ akosi cudzia, okrajová, nevážna. Bez „techminima" je človek stratený; bez „kultminima" dlhé roky pohodlne žije a krásne vyžije. Tento stav sme — prepytujem — „rozpracovali" do takej dokonalosti, že náš človek sa existenčne a spoločensky neznemožní, ani keby váľal hocijaké rečové kotrmelce. Jazyková odbornosť sa nevyžaduje dôsledne ani v zamestnaniach a povolaniach, kde je reč hlavným oznamovacím a často umeleckým výrazovým prostriedkom: v tlači, rozhlase, vo filme, televízii.

Používanie nášho jazyka kleslo a ďalej klesá na zbytočne nízku úroveň. Nikto nežiada, aby si brigády socialistickej práce rýchlorazičov, montérov alebo betonárov zakladali lingvistické krúžky, ani ich nenúti, aby výrobné hlásenia a pracovné výkazy štylizovali do sonetov, ale je poľutovaniahodné, keď svoju bohatú živú reč nahrádzajú spotvorenými slovami, výrazovými panelmi, neslýchanými terminologickými a štylistickými prefabrikátmi. Je otriasajúce, keď naši Liptáci či Horehronci — len čo vystúpia na schôdzke alebo im otrčíte pod nos mikrofón — zabudnú svoj rodný jazyk a hovoria akýmsi technicko-byrokratickým esperantom v domnienke, že sa to tak nosí a vyžaduje. Bolo by načase, keby sa mnohí naši novinári, reportéri, športoví redaktori a ďalší zamysleli nad tým, ako to vlastne učili a učia tento náš ľud. Dovoľte na ukážku niekoľko častých rečových „zúfalostí":

Vylepšiť, vyhodnotiť, vyskladniť, vydodať — nerozumeli by sme si, keby sme vraveli ako nám zobák narástol: zlepšiť, zhodnotiť, oceniť, vyložiť, vydať zo skladu to a to . . . ?

Poliečiť, poriešiť — možno poorať roľu, pokosiť lúku, popíliť drevo, pokryť strechu. Používateľ týchto slovných zázrakov by sa asi poďakoval, keby ho neliečili, nevyliečili, ale iba poliečili; keby jeho vec neriešili, nevyriešili, ale iba cudne (alebo aj necudne) „poriešili" . . .

Medziľudské vzťahy — aké „medzi", keď pojem „vzťah" dostatočne vyjadruje, že ide o vzťahy medzi ľuďmi? Nehovoríme „medzizverské", „medzibarbarské" vzťahy. Vystačíme jednoducho s ľudskými vzťahmi, len aby boli naozaj ľudské.

Mierovo námestie, Pavlová ulica, Rozmarínova, Pluhova a mnohé ďal-

šie ulice. Autobusy bratislavskej mestskej dopravy dlho vychádzali z Mierového námestia s tabuľkami „Mierovo námestie" (vážení mestskí otcovia, nebolo by lepšie „námestie mieru"?. Ďalej by už mal ktosi vedieť, a to raz navždy, že ženské priezviská sa píšu s dlhým „á" na konci, ale v názvoch ulíc sa ženské privlastňovacie prídavné meno odvodené od priezviska píše s krátkym a: Bajzova, Cyprichova ulica *atď.*

Výroba umeleckého programu v blokoch — *to je špecialita rozhlasu a televízie. Náš občan pozná výrobu z iných sfér, vie aj, čo sú bloky domové, panelové, tvarovkové alebo bloky lisovanej slamy, takže jeho asociácie v tomto prípade nemusia byť priam vhodné a vítané. Poslucháč, divák tu nechce výrobu programu, ale tvorbu, nie bloky, ale individuálny zážitok. Ľudia, čo narábajú s umeleckým slovom a umením vôbec, mali by osobitne citlivo vážiť slovo vo všetkých jeho významových a emočných nábojoch.*

„Výrazivo" športovej publicistiky — *na jeho obsiahnutie by bolo potrebné encyklopedické dielo. Tu iba niekoľ čiernych perličiek: Plavecký* preborník *nášmu reportérovi* pláve *a nielen to:* naviac mu uplával *taký a taký rekord. Medzi nami — všeličo sa dá uchytiť, uchmatnúť, utajiť, ukradnúť ... Tu vari dotyčný športovec uplával svoj rekord vo chvíli, keď sa rozhodca a časomerači nedívali ...?*

Aj takto je to teda s tou slovenčinou našou. Úsilie generácií od čias štúrovcov až po dnešných majstrov slova ju povznieslo na úroveň moderného, kultúrneho európskeho jazyka. Dá sa povedať, že výrazové možnosti slovenčiny sú neobmedzené. (Obmedzené môžu byť sily a schopnosti jej používateľov.)

Do nášho jazyka možno rovnocenne pretlmočiť starú perzskú poéziu, antickú drámu, Danteho, Petrarcu, Shakespearea, Puškina, Goetheho, Balzaca, Hemingwaya — aj náročné vedecké texty z matematiky, techniky, filozofie a rozličných humanitných odborov. V súčasnej slovenčine možno vyjadriť najexaktnejšie, najabstraktnejšie, najrozličnejšie pojmy, poznatky, myšlienky a pocity. Je to obdivuhodný nástroj s množstvom klávesov, pedálov, registrov. Od tých, čo s týmto nástrojom narábajú na úrovni, očakávame, že budú objavovať a rozširovať jeho ďalšie možnosti. Od tých, čo poznajú iba pedál plynu, spojky a prípadne hamovky, očakávame, aby si zatiaľ nesadali za organ a nekazili to, čo neutvorili. Ale učiť by sa mali: naša spoločnosť to nielen dostatočne umožňuje, ale aj vyžaduje.

VLADIMÍR BAHNA
režisér Slovenského filmu

(So súhlasom autora a redakcie sme tento príspevok prevzali z Nedeľnej Pravdy z 28. 9. 1973, s. 7.)

O potrebe ortoepickej výchovy

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

Máloktorá zložka jazykovej kultúry je tak úzko spojená s názvom nášho časopisu ako zvuková kultúra. Do kultúry slova nepochybne patrí aj kultúra hovorenia čiže kultúra znejúceho slova. Z toho by vyplývala potreba venovať tejto stránke spisovnej slovenčiny v Kultúre slova osobitnú pozornosť.

Je pravda, že v rozličných etapách jazykového vývinu a v rozličných obdobiach spoločenského rozvoja národa sa môžu dostať do popredia odbornej lingvistickej pozornosti rozličné zložky jazyka, napr. jeho slovná zásoba, skladba a štylistika, otázky pravopisu atď. Čiastočne to súvisí s vonkajšími okolnosťami, ako je napr. orientácia a príprava odborných pracovníkov, technické možnosti, vybavenosť a špecializácia jestvujúcich vedeckých pracovísk a pod. No za zdravý a správny môžeme pokladať len taký stav, keď sa udržiava vyváženosť v štúdiu jednotlivých stránok jazyka, keď sa napredovanie v jednej oblasti jazykovedy dopĺňa pokrokom v oblasti susednej a keď aj ovplyvňovanie jazykovej praxe je všestranné.

Preto v Kultúre slova počnúc týmto číslom chceme systematickejšiu pozornosť venovať zvukovej stránke spisovnej slovenčiny čiže jej zvukovej kultúre. Hlavný dôraz chceme položiť na neutrálnu zložku zvukovej kultúry — na ortoepiu, t. j. na správne znenie prvkov hovorenej reči a na správnu výslovnosť vo všeobecnosti. Náš plán súvisí s viacerými okolnosťami. Ako hlavné môžeme spomenúť aspoň tieto: 1. požiadavka celostného chápania jazykovej kultúry spisovného jazyka, 2. spoločenské potreby, 3. dnešný stav jazykovej kultúry u nás, 4. stav prác na ortoepickej príručke slovenčiny. Ich obsah musíme trocha rozviesť.

Požiadavka komplexnosti lingvistického prístupu k otázkam jazykovej kultúry je celkom prirodzená a plne odôvodnená. Vyplýva z nevyhnutnosti všestranného štúdia jazyka a je daná aj tým, že vedecké napredovanie v hociktorej jazykovednej disciplíne si vynucuje postupné riešenie problémov v susedných oblastiach. Samostatnosť špecializácií je len čiastočná. Tak napr. viaceré otázky historického vývinu slovenského jazyka sa úspešne riešili teoretickými prostriedkami fonológie a sama fonológia je zasa nemysliteľná bez primeraného rozvoja fonetiky.

V oblasti praktického použitia vedeckých poznatkov ide zasa o to, že je nemožné dosiahnuť dobrý stav jazykovej kultúry a všestranný

rozvoj hlavného dorozumievacieho (komunikačného) nástroja spoločnosti, keď sa zanedbá základná jazyková zložka — zvuková stránka a kultúra jazyka. Nemožno predsa označiť za kultúrny taký „spisovný" prejav, ktorý je zvukovo poznačený prvkami krajovej výslovnosti, v ktorom sa nerešpektujú platné ortoepické pravidlá, v ktorom sa nezachovávajú ani tie najjednoduchšie zásady dikcie atď.

Z teoretického hľadiska je v ortoepii mimoriadne dôležitá okolnosť, že riešenie niektorých problémov slovenskej spisovnej výslovnosti môže mať podľa odôvodnených predpokladov ďalekosiahajúce dôsledky v iných jazykových plánoch, nie iba vo zvukovom pláne. Už viac ráz sa napr. poukázalo na to, že oslabenie pozície *ľ* v spisovnej slovenčine by mohlo mať nepriaznivý vplyv na stabilitu celého radu tzv. „mäkkých" (palatálnych) spoluhlások a ďalej na morfologickú rovinu (prechod slov k iným paradigmám, k iným vzorom). Ortoepia ako jazykovedná disciplína úzko súvisí s inými jazykovednými disciplínami a ako jazyková zložka s inými jazykovými plánmi. Zanedbávanie ortoepie nemôže zostať bez vážnych dôsledkov na jazyk v jeho celku.

Aj s p o l o č e n s k é p o t r e b y nás nútia s osobitnou pozornosťou študovať zvukovú stránku spisovnej slovenčiny. V ostatnom čase sa v našej odbornej tlači poukazuje na to, že sa význam hovorenej podoby spisovnej slovenčiny zväčšil. Viditeľne vzrástol počet aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny, t. j. takých, ktorí nielen počúvajú spisovný jazyk (čítajú), ale spisovne aj hovoria a píšu. Rozmnožili sa aj situácie, v ktorých sa očakávajú spisovné hovorené prejavy, čiže všeobecne sa zväčšila potreba i požiadavky na zvukovú komunikáciu v spisovnom jazyku. To súvisí s mnohými vonkajšími (nejazykovými) okolnosťami, napr. so zložitosťou ekonomických vzťahov a so závislosťou zdanlivo samostatných výrobných zložiek od celospoločenskej (dnes už dokonca aj nadnárodnej) ekonomickej základne, s potrebou rýchleho a spoľahlivého riadenia výrobných aj spoločenských procesov, s miešaním obyvateľstva, so zrýchlením životného tempa a vo významnej miere aj s technickým pokrokom, najmä s rozvojom prenosovej (spojovej), záznamovej a reprodukčnej techniky. Zisťujeme, že sa frekvencia hovorených prejavov v spisovnej slovenčine oproti stavu napr. v dvadsiatych a tridsiatych rokoch nášho storočia výrazne zvýšila a zvýšil sa aj spoločenský význam hovorenej podoby spisovnej slovenčiny.

Ani jedna ekonomicky a kultúrne rozvinutejšia spoločnosť, a tobôž socialistická spoločnosť, nemôže nechať jazyk a jazykový vývin bez vedeckého štúdia, ale naopak musí sa starať, aby jazyk bez ťažkostí mohol plniť všetky úlohy a funkcie, na ktoré ho spoločnosť používa. S tým súvisí naša požiadavka väčšiu váhu klásť na štúdium zvukovej stránky jazyka a viac sa starať aj o zvukovú kultúru jazykovej praxe.

Dnešný stav jazykovej praxe v jej zvukovej zložke nie je uspokojivý. Vzrast frekvencie hovorených spisovných prejavov mal kladné i záporné dôsledky. Na jednej strane sa posilnili a ustálili niektoré z tých prvkov zvukového plánu spisovnej slovenčiny, ktoré boli v minulosti veľmi labilné, na druhej strane sa dnes častejšie zjavujú ortoepické chyby, ktoré boli predtým v spisovných prejavoch zriedkavejšie. Podľa nášho pozorovania ustálil sa napr. rad tzv. mäkkých spoluhlások *(ť, ď, ň, ľ)*, stabilizovala sa situácia v znelostnom spodobovaní (asimilácii), spisovná slovenčina sa čiastočne oslobodila od zväzujúcich a rušivých tendencií v prízvukovaní, upevnili sa zákonitosti vo zvukovom prispôsobovaní cudzích slov atď. No v poslednom čase sme napr. v našom rozhlase znova častejšie počuli nesprávnu asimiláciu v spoluhláskovom rade *v*, nespisovnú výslovnosť dvojhlások, nedodržiavanie kvantity samohlások, nespisovnú výslovnosť *l* a nahrádzanie *ľ* tzv. tvrdým *l*, preťahovanie samohlások pred prestávkou, neprípustné zjednodušovanie daktorých spoluhláskových skupín alebo ich výslovnosť s nenáležitým vkladným samohláskovým zvukom, melodicky a dynamicky nepriehľadnú moduláciu viet a súvetí, zadŕhavé a funkčne neodôvodnené kolísanie tempa reči, vyrážanie koncových spoluhlások atď. Náš rozhlas a televízia, ktoré zohrávajú mimoriadne dôležitú úlohu v udržiavaní a rozvíjaní zvukovej kultúry národného jazyka, ešte neplnia svoje úlohy v tejto zložke tak, ako sa im to darí inde.

V oblasti zvukovej kultúry jazyka neplnia celkom dobre svoje úlohy ani naše školy — začínajúc základnými a končiac vysokými školami; nevynímame ani filozofické a pedagogické fakulty. Sme napr. ešte veľmi vzdialení od situácie, ktorú tu dosiahlo školstvo v Nemeckej demokratickej republike. Ak prezrieme učebnice slovenského jazyka pre naše základné a stredné školy, presvedčíme sa, že sú skoro výlučne zacielené na písané jazykové prejavy: východisko i cieľ jazykovej výučby a jazykového výcviku žiakov vidia takmer bez výnimky v písanej podobe spisovnej slovenčiny. Podľa nášho úsudku naša školská jazyková výchova v tomto bode zaostala za požiadavkami praxe. (K tejto téme by sme sa chceli vrátiť v osobitnom príspevku.) Neuspokojivý stav jazykovej výchovy na našich školách a v spoločenských ustanovizniach (rozhlas a televízia) i vo všeobecnosti sa nedá ospravedlniť nijakou výhovorkou — ani nedostatkom času a peňazí, ani nedostatkom ortoepickej literatúry, ani nedostatkom špecialistov. Tento stav je vo veľkej miere dôsledkom nášho vzťahu k spisovnému jazyku a predovšetkým nášho podceňovania zvukovej zložky spisovnej slovenčiny. Pokladáme za samozrejmé, že sa majú v plnom rozsahu rešpektovať pravidlá slovenského pravopisu, chápeme, že je dôležitý správny výber slov a azda ešte aj (alebo už aj) primeraná štylistická podoba

písaného prejavu, no sme neuveriteľne zhovievaví (aj v školách, ba aj medzi tzv. profesionálmi slova) pri mnohých individuálnych a krajových odchýlkach vo zvukovej podobe hovorených spisovných prejavov. Sme bezmála nekultúrne zhovievaví voči ortoepickým chybám.

Ako je známe, ortoepická kodifikácia slovenčiny je nateraz veľmi torzovitá. V Pravidlách slovenského pravopisu sú zachytené iba tie najzákladnejšie ortoepické pravidlá a naše gramatiky a príručky nie sú vo výklade ortoepickej látky celkom jednotné. Niektoré špeciálne práce z ortoepie sú zasa zastarané. Už dávnejšie sa však organizuje práca na sústavnej ortoepickej príručke slovenčiny. Práca pokročila natoľko, že sa k daktorým ortoepickým otázkam možno i treba vracať už teraz v tlači.

Najvhodnejšie miesto na to máme v Kultúre slova. Preto sa pokúsime systematicky písať o ortoepických problémoch spisovnej slovenčiny. Chceme písať o niektorých všeobecných zásadách a teoretických otázkach, ale aj, ba predovšetkým o slovenskom ortoepickom materiáli. Pretože predpokladáme väčší počet príspevkov, zdá sa nám primerané i potrebné uviesť na začiatku (v prvých príspevkoch) najmä také všeobecné poznámky, ktoré osvetľujú ortoepickú problematiku zo širšieho hľadiska a ktoré by neskoršie mohli zjednodušiť naše výklady a argumentáciu.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Výskum slovenského pravopisu v ostatných rokoch

LADISLAV DVONČ

Z jednotlivých oblastí výskumu, ktorým sa v slovenskej jazykovede venuje sústavná pozornosť, na neposlednom mieste je aj náš pravopis. Jazykoveda pod pravopisom rozumie konvenciou (dohodou) ustálený súhrn celospoločensky platných a záväzných pravidiel o správnom používaní grafických znakov na zapísanie jazykového prejavu. Z konvenčného rázu pravopisu vyplýva možnosť vedomých zmien a úprav v pravopise. V širokých kruhoch používateľov jazyka sa pravopis často chápe nesprávne. Rozumie sa ním najčastejšie vlastný jazyk ako do-

Kult. slova, *8*, 1974, č. 1, s. 1—32, Bratislava, január 1974.

rozumievací prostriedok ľudí, inokedy sa zas pravopis stotožňuje s jazykovou správnosťou. Takéto nesprávne chápanie pravopisu sa traduje azda aj pod vplyvom názvu našej najrozšírenejšej, základnej normatívnej príručky, ktorou sú Pravidlá slovenského pravopisu. Táto príručka neprináša totiž iba pravopisné výklady, ale sú tu aj poučenia o jednotlivých rovinách jazykového systému (o hláskosloví, odvodzovaní slov, tvarosloví, syntaxi a frazeológii), čo práve vedie k uvedenému zamieňaniu pravopisu a jazyka. V budúcnosti bude vhodné spracovať Pravidlá slovenského pravopisu a aj iné podobné normatívne práce ako príručky striktne pravopisné.

Bežní používatelia jazyka nielenže nesprávne chápu pravopis, ale aj zamieňajú dva základné pojmy, a to hlásky, resp. fonémy na jednej strane (fonémy sú iba také hlásky, ktoré rozlišujú významy slov) a písmená (grafémy) na druhej strane. Hláska nie je však totožná s písmenom. Niekedy sa jedna hláska zaznačuje viacerými písmenami, napr. v slovenčine jedna zo samohlások sa raz píše ako *i*, inokedy ako *y*, niekedy sa spojenie dvoch spoluhlások zaznačuje dvoma písmenami alebo aj jedným písmenom (napr. *ks* v slovách *koks* a *prax*, vysl. *praks*). Ak ideme od písmen, vidíme, že zvyčajne sa jedným písmenom zaznačuje jedna hláska (napr. *p, b, k* atď.), niekedy však aj dve hlásky (povedzme písmenom *d* nielen hláska *d*, ale niekedy aj *ď*, napr. *deti, div*). Inokedy sa zas dvoma grafémami zaznačuje jedna hláska (*ch, dz, dž*). Stručne: hláska patrí do jazyka (do zvukovej stránky), písmeno do písma (do súboru grafických znakov, ktorými sa zaznačuje jazykový prejav). U bežných používateľov jazyka je rozšírená mienka, že *i* a *y* označujú dve rozličné hlásky a že sa teda *y* vyslovuje inak ako *i*. To, pravdaže, nezodpovedá skutočnosti. V každej úvahe o možnosti zrušiť písanie *y* alebo ho obmedziť vidia potom títo používatelia nesprávne úsilie o „ochudobnenie nášho jazyka". Preto treba pri každej príležitosti (najmä v školskej praxi) sústavne upozorňovať na rozdiel medzi hláskou (fonémou) a písmenom. To má osobitný význam v našom písme, kde sa jednotlivými grafickými znakmi nezaznačujú celé slová alebo najmenšie časti slov, na ktoré sa viaže nejaký význam (to sú tzv. morfémy), ale sa zaznačujú hlásky. Preto sa naše písmo volá hláskové písmo.

V našom pravopise sa uplatňuje niekoľko zásad, princípov, podľa ktorých sa zaznačujú hovorené jazykové prejavy (písmom zaznačené jazykové prejavy sú písané jazykové prejavy). Prvý je fonologický princíp, ktorý značí, že každej foneme zodpovedá osobitná graféma. Istou obmenou tohto princípu je písanie skupín *ďi, ťi, ňi, ľi, ďe, ťe, ňe, ľe* atď. ako *di, ti, ni, li* atď. v domácich slovách. Pretože sa tu osobitným spôsobom zaznačuje výslovnosť celých slabík, hovorí sa niekedy o slabičnom princípe.

Ďalší základný princíp je morfologický, pod ktorým sa rozumie zachovanie rovnakej grafickej podoby morfémy v rozličných tvaroch a v rozličných spojeniach slov bez ohľadu na zmenenú výslovnosť (napr. morféma *žab-*, ktorá je v slove *žaba*, sa rovnako píše aj v odvodenom slove *žabka*, hoci tu sa pred príponou *-ka* nevyslovuje spoluhláska *b*, ako je to v slove *žaba* alebo *žabí, žabisko* a pod., ale sa vyslovuje spoluhláska *p*). Uplatnenie morfologického princípu pomáha udržať jednotnú grafickú podobu morfém, a tak sa neporušuje vedomie súvislosti slov s rovnakými morfémami ako ich súčasťami.

Pri fonologickom princípe sa berie ohľad na zvukovú stránku jazyka, pri morfologickom princípe na jeho významovú stránku. Dômyselnou kombináciou obidvoch princípov sa dobre vystihuje alebo môže vystihnúť bilaterálna povaha jazykových jednotiek ako spojení istého radu foném s istým významom. Preto sa z hľadiska súčasnej teoretickej jazykovedy pre ten typ jazyka, ktorý reprezentuje slovenčina (flektívny jazyk), ukazujú ako najvýhodnejšie a úplne postačujúce princíp fonologický a morfologický.

V našom pravopise sa ešte uplatňuje etymologický princíp (zreteľ na historický pôvod slova, napr. písanie *y* popri *i* v domácich i cudzích slovách, zachovávanie pôvodného pravopisu pri prevzatých slovách, ktoré ešte nezdomácneli) a gramatický princíp (napr. pri prídavných menách píšeme v 1. p. j. č. tvrdé *ý*, v 1. p. mn. č. *í*, t. j. *pekný — pekní*, hoci vo výslovnosti ani v morfematickom členení obidvoch tvarov niet rozdielu; predložku *z, zo* píšeme vždy v 2. páde, predložku *s, so* v 7. páde). Podiel jednotlivých princípov možno aj vyčísliť: fonologický 90 %, slabičný 5 %, morfologický 1,5 %, etymologický 1 %, gramatický 4 %. Fonologický princíp je v zreteľnej prevahe (najmä ak k nemu ešte prirátame aj slabičný princíp). Rozširovanie platnosti tohto princípu možno pozorovať od Pravidiel z r. 1940, najmä však od Pravidiel z r. 1953, keď sa zaviedlo písanie slov s predponami *s-, z-, zo-* a mnohých cudzích slov, ako aj slovesných tvarov na *-li (ženy robili* ako *muži robili)* podľa výslovnosti. Preto možno len vítať úsilie o jeho uplatnenie v prípadoch, kde je to výhodné, napr. namiesto etymologického princípu. Etymologický princíp spôsobuje v slovenskom pravopise najväčšie ťažkosti, preto sú aj pochopiteľné snahy o jeho odstránenie alebo aspoň o jeho obmedzenie. Gramatický princíp vcelku nespôsobuje v školskej praxi, ale ani inde nijaké väčšie ťažkosti.

Uplatňovanie sa niektorých z uvedených princípov vedie celkom prirodzene k tomu, že náš pravopis si nemôžeme osvojiť bez dobrých vedomostí z jednotlivých rovín nášho jazyka. Ukážeme si to na niektorých konkrétnych príkladoch. Aby sme vedeli správne písať slovo *žabka*, musíme vedieť, že v tomto slove je tá istá morféma *žab-* ako v slove *žaba*. Tu sú potrebné isté poznatky z náuky o tvorení slov. Tak-

isto je to aj pri poučkách o rozdeľovaní slov v písme na konci riadkov. Napr. skupinu troch alebo viac spoluhlások medzi dvoma samohláskami rozdeľujeme na slovotvornom švíku, ak si uvedomujeme, akou slovotvornou príponou je slovo utvorené. Takáto poučka má výhodu v tom, že slová sa nedelia úplne náhodne, ale podľa častí, ktoré majú istý význam, čo pomáha lepšie vnímať napísaný text. Nie je úplne jedno, či rozdelíme *nad-robiť,* alebo *na-drobiť,* lebo sú to dve rozdielne slová s rozličným významom (v prvom prípade je slovo utvorené predponou *nad-* a od slova *robiť,* v druhom prípade predponou *na-* a od slova *drobiť).* Písanie veľkých písmen vo vlastných menách vyžaduje zasa poznanie rozdielu medzi všeobecnými podstatnými menami a vlastnými menami, ako aj poznatky o jednotlivých druhoch vlastných mien (porov. napr. rozdiel v písaní *ulica Mieru,* ale *Závod mieru).* Písanie predložiek *z, zo* a *s, so* predpokladá znalosti z gramatiky (poznanie jednotlivých pádov, ich tvarov aj funkcií). Interpunkčné znamienka by sme nemohli používať správne, keby sme nemali základné vedomosti zo syntaxe (porov. poučku o oddeľovaní vedľajších viet od hlavných čiarkou a o oddeľovaní vložených vedľajších viet na začiatku i na konci čiarkou, ako aj iné poučky o písaní čiarky). Aby sme teda mohli správne písať, musíme dobre ovládať jazyk zo všetkých jeho stránok. Preto je len prirodzené, že cesta k náprave vo vedomostiach z pravopisu musí ísť cez nápravu vo vedomostiach z celkového ovládania jazykového systému vo všetkých jeho zložkách.

Teraz si ešte stručne všimnime výsledky vedeckého výskumu slovenského pravopisu v ostatnom čase. Máme pritom na mysli obdobie od vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, ktoré ako základná normatívna príručka v oblasti pravopisu platia podnes (jednotlivé vydania po r. 1953 priniesli už iba niektoré menšie zmeny a úpravy alebo doplnky, ktorými sa nemení celková sústava pravopisných pravidiel formulovaných vo vydaní z r. 1953). Najväčšia pozornosť sa venovala písaniu veľkých písmen vo vlastných menách (L. Dvonč 1958 až 1961), najmä písaniu názvov typu *ulica Mieru.* Stálu pozornosť púta písanie (a vyslovovanie) slov cudzieho pôvodu, napr. slov anglického pôvodu (L. Dvonč 1968), názvov nemeckého pôvodu (M. Ivanová-Šalingová 1971) a i. Pri rozbore platných poučiek o rozdeľovaní slov v písme na konci riadkov išlo o ich spresnenie a doplnenie (J. Ružička 1960, L. Dvonč 1966—1967). Pozornosť sa venovala aj písaniu príslovkových výrazov (Š. Peciar 1958, P. Ondrus 1966, F. Miko 1973). Z interpunkčných znamienok zaujalo pozornosť písanie čiarky (J. Oravec 1972), spojovníka (G. Horák 1957, L. Dvonč 1965), pomlčky (L. Dvonč 1965), úvodzoviek (J. Mlacek 1962). Neobišla sa ani otázka prepisu z cyriliky do latinky (M. Nevrlý 1959, A. Keder 1964, L. Dvonč 1968, 1970).

V širokej verejnosti je populárna najmä myšlienka radikálnej pravopisnej úpravy, ktorá sa často nesprávne pokladá za akýsi všeliek na odstránenie všetkých ťažkostí, s ktorými sa používatelia nášho spisovného jazyka stretajú pri jeho používaní. V podstate ide o návrat k starším pokusom o úplné alebo aspoň čiastočné odstránenie písmena *y* zo slovenského pravopisu, menej pozornosti sa už venuje iným pravopisným otázkam (najviac ešte písaniu veľkých písmen vo vlastných menách). Diskusia o možnosti ďalšej úpravy (tzv. racionalizácie) slovenského pravopisu prebiehala na stránkach Slovenskej reči (roč. 29, 1964; 30, 1965); vyslovili sa v nej L. Dvonč, J. Horecký, Š. Peciar, E. Jóna, G. Horák, J. Štefanovič. V časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole (roč. 11, 1964/65 — 12, 1965/66) zaujali k nej stanovisko školskí praktici aj teoretici (P. Bernáth, V. Krivoš, J. Janek, J. Findra, J. Matejčík, L. Rybár, J. Chovan, O. Dvorecká, B. Kuchar, M. Lukáč, V. Uhlár). O tejto otázke sa písalo v r. 1964 aj v Učiteľských novinách a v denníku Práca a v r. 1965 v denníku Smena. Táto užitočná výmena názorov, hoci neviedla k zásadnejšej zmene v slovenskom pravopise, prispela aspoň k ujasneniu niektorých otázok, kde sú mienky značne odlišné. Vcelku sa dnes návrhy na radikálnu pravopisnú úpravu berú pomerne rezervovane a náprava v ovládaní slovenského pravopisu sa hľadá skôr v dôraze na hlbšom poznaní jazykového systému, a potom v uplatňovaní nových metód a prístupov pri vyučovaní pravopisu najmä na školách.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Ešte raz: Marks, Engeľs, či Marx, Engels. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 303—306.

DVONČ, L.: K písaniu i a y v slovách prevzatých z angličtiny. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 15—21.

DVONČ, L.: K písaniu spojovníka a pomlčky. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 232—236.

DVONČ, L.: K rozdeľovaniu slov typu nájdem. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 234—239.

DVONČ, L.: Písanie vlastných mien typu ulica Partizánov. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 299—309.

DVONČ, L.: Z problematiky rozdeľovania slov v slovenčine. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 219—225.

DVONČ, L.: Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 222—229.

DVONČ, L.: Znovu k otázke prepisu ruských miestnych názvov Marx, Engels — Marks, Engeľs. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 291—297.
HORÁK, G.: Slovné spojenia so spojovníkom. Slovenská reč, *22*, 1957, s. 20—39.
HORECKÝ, J.: O hlavných princípoch slovenského pravopisu. Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 77—81.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Jeden typ zemepisných názvov preberaných z nemčiny. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 93—98.
KEDER, A.: Ako prepisovať ruské slová s ks do latinky. Slovenská reč, *29*, 1944, s. 227—229.
MIKO, F.: Dovedna či osve? Kultúra slova, *7*, 1973, s. 340—344.
MLACEK, J.: Poznámky k písaniu úvodzoviek. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 349—352.
NEVRLÝ, M.: Výslovnosť a prepis ukrajinských mien a názvov reálií v slovenčine. Slovenská reč, *24*, 1959 s. 23—31.
ONDRUS, P.: Upravíme pravopis príslovkových zložiek? Slovenská reč, *31*, 1966, s. 48—50.
ORAVEC, J.: Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami aj, i, ani, alebo, či. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 213—221.
ORAVEC, J.: Čiarka vo viacnásobných členoch s opakovanými spojkami aj, i, ani, alebo, či. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 263—269.
PECIAR, Š.: Ako písať príslovkové výrazy. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 207—222.
RUŽIČKA, J.: Na-vštíviť, či nav-štíviť. Slovenská reč, *25*, 1960, s. 174—176.

Týmto článkom uzatvárame seriál prehľadných článkov, ktorými sme v predchádzajúcom ročníku vyšli v ústrety účastníkom postgraduálneho štúdia na pedagogických fakultách.

Redakcia

Zreteľ na orientačnosť textu

Kapitolky zo štylistiky (21.)

JOZEF MISTRÍK

Dnešný človek musí sledovať a spracúvať obrovské množstvo literatúry. Pri terajšej veľkej časovej tiesni a pracovnej zaneprázdnenosti je často odkázaný iba na orientačné a kurzorické (zbežné) čítanie. Uvažuje sa o metódach rýchleho čítania a čím ďalej tým častejšie sa konajú kurzy takéhoto čítania. Existujú už systematické metodické príručky rýchleho čítania.

V takejto situácii treba, aby už pôvodcovia textov kládli dôraz na

dobrú orientačnosť a ľahkú čitateľnosť písomných prejavov. Čitateľovi sa nevyjde v ústrety iba jednoduchým skracovaním rozsahu alebo uplatnením rozličných fyzických tlačiarskych trikov so zámerom sprístupniť prejav a uľahčiť jeho vnímanie. Dobrú orientačnosť textu musí mať na zreteli sám autor už pri koncipovaní. Uvážme, s ktorými okolnosťami súvisí výstavba a štylizácia textu, ak máme na mysli jeho prehľadnosť, orientačnosť, kurzorickosť, slovom, ak sa má vyhovieť modernému čitateľovi, ktorého súri čas.

Predovšetkým autor nesmie podceňovať svojho čitateľa — pri koncipovaní prejavu mu má byť vždy jasný profil adresáta — a musí uplatniť niektoré tendencie publicistického štýlu: nevodiť čitateľa stále „za ruku", nevysvetľovať zdĺhavými opismi to, čo si na základe faktov môže vyvodiť čitateľ sám. Autor nesmie čitateľovi v texte zavadzať: moderný čitateľ nesústreďuje natoľko pozornosť na mienku pôvodcu, ale skôr na fakty, z ktorých sa vychádza. Zručný a vzdelaný čitateľ potrebuje v texte istú toleranciu, priestor pre seba. Ako vyhovieť tejto prirodzenej požiadavke?

Najväčšiu kohéznu (súdržnú) silu v texte majú slovesné kategórie a podraďovacie spojky. Tie prvé medzi vetnými členmi a tie druhé medzi súvetiami. Kohézne „lúče" slovesa sa dotýkajú všetkých podstatných mien aj prísloviek vo vete a vyžadujú istý pádový aparát mien. Podraďovacie spojky zasa jednoznačne diktujú vzťahy medzi vetnými výpoveďami a neraz si vypomáhajú dosť zložitým deiktickým aparátom. Preto na miestach, kde to umožňuje obsah prejavu, treba vypúšťať určité slovesné tvary aj podraďovacie spojky. Je to tendencia, ktorá síce ide proti súdržnosti textu, no má veľký vplyv na uvoľnenie rytmu i tempa vnímania zo strany čitateľa.

Orientačnosť textu podporujú faktografické údaje, ktoré sa píšu pomocou značiek, číslic, alebo s veľkými začiatočnými písmenami, prípadne osobitným typom písma. Takéto údaje vystupujú z textu ako oporné piliere, ktoré naznačujú, o čo sa autor opiera. Pravda, ak je text takýmito údajmi preťažený, nepomáha sa jeho prehľadnosti — podobne ako v opačnom prípade. Pri štylizovaní dlhšieho textu musí autor použiť faktografický materiál často už kvôli orientácii čitateľa. Pri bežnom listovaní v knihách a časopisoch sa oči zastavujú na titulkoch a na faktografických údajoch.

V metodikách rýchleho čítania sa správne vystihuje to, že veľkú informačnú váhu nesú prvé vety odsekov. Túto črtu nadobúdajú odseky bez toho, že by si to autor osobitne uvedomoval. Odsek ako textová jednotka bez ohľadu na štýl je svojou informačnou nasýtenosťou blízky novinárskej správe, ktorej informačná nasýtenosť z vety na vetu klesá úmerne so vzdialenosťou od čela textu. Čelné vety odsekov majú veľa spoločného s medzititulkami, a preto pri rýchlom čítaní sa čitateľ

opiera práve o ne ako o orientačné jadrá textu. Metodiky rýchleho čítania priam radia, aby sa pri nedostatku času čítali iba prvé vety. Ak však túto skutočnosť má na zreteli aj sám autor, štylizuje svoj prejav tak, aby prvé vety takúto informačnú silu skutočne mali. Prakticky to značí, že sa stará, aby nový odsek mal gramaticky úplnú vetu — s obsahovým východiskom i jadrom. Prakticky to značí aj to, aby sa prísne a dôsledne dodržiavalo členenie textu podľa motívov alebo tematických celkov. Čelná veta však nemusí obsahovo pokrývať celý odsek. Stačí, keď sa z nej čitateľ dozvie aspoň to, o čom bude v odseku reč. Orientačnosť podporujú heslové vety, číslovanie alebo otázky, ktoré si tu kladie sám autor.

Proti orientačnosti a čitateľnosti textu pôsobí aj uplatňovanie synonymie. Keď má čitateľ viacej času ako iba na čítanie čelných viet odseku, orientuje sa v texte tak, že číta iba čelá viet, to značí východiská. Východisko je v podstate opakovanie jadra, no kým hranica jadra sa vo vete hľadá dosť ťažko, čelo východiska — a tým súčasne čelo jadra z predchádzajúcich viet — veľmi presne určuje začiatok vety, teda veľké písmeno po bodke. Prakticky to značí, že prehľadnejší je ten text, v ktorom sa nevynechávajú východiská výpovedí, ale ktorý má schematizované výpovede typu východisko — jadro.

V ústrety orientačnosti ide aj to, ak sa výrazne odčlení úvod a záver textu. Odčlenenie týchto častí má veľký význam predovšetkým v prípadoch, keď sa postupovalo prísne induktívne, deduktívne alebo analyticky, to znamená v náučných textoch.

Titulok, ktorý je rovnako kompozičným prvkom ako členenie textu, je pre orientáciu užitočný vtedy, keď sa v ňom povie alebo všetko, alebo iba téma. Nepresný titulok alebo taký, ktorý len čiastočne naznačí závery, čitateľovi nepomáha, lebo počas sledovania textu sa čitateľ k titulku vracia a stále ho konfrontuje s obsahom.

Metodiky rýchleho čítania zdôrazňujú, že veľkou brzdou pri vnímaní môže byť artikulácia — bez ohľadu na to, či sa pohybujú všetky alebo iba niektoré artikulačné prostriedky, a aj bez ohľadu na to, či sa pohybujú úplne ako pri reči, alebo iba čiastočne ako pri tichom čítaní. Najrýchlejšia orientácia v texte sa dosiahne vtedy, keď sa číta len očami. Pre pôvodcu to znamená toľko, aby uplatňoval v najväčšej možnej miere schémy, grafy, tabuľky, obrázky a podobné prostriedky. Jazyková formulácia textu sa tvorí čiastočne u autora a čiastočne u adresáta. Jedna druhú kompenzuje. Na miestach, kde je vopred evidentné, že adresát porozumie autora, sám autor dá k dispozícii len signály v podobe schém, grafov, tabuliek a obrázkov.

Umelecká próza sa podstatne odlišuje od vecnej prózy už tým, že tá prvá je štylizovaná tak, aby čitateľ bol nútený takmer od slova do slova prejsť celým textom. Keď niektoré pasáže môže ľubovoľne pre-

skakovať a z textu vynechávať bez zmenšenia umeleckého zážitku, vtedy text nie je štylizovaný na primeranej umeleckej úrovni. Pri vecnom texte je to opačne. Ak prijímateľ nemôže pri čítaní uplatňovať skoky, ak mu text nedovoľuje meniť rytmus a tempo čítania, potom mu chýba základný postulát moderného vecného textu — orientačnosť. Z toho, čo sa povedalo, vôbec nevyplýva, že by sa chcela tolerovať kontextová voľnosť, nepresnosť alebo povrchnosť vo vyjadrovaní. Práve naopak: z toho vyplýva osobitný zreteľ na bohatú a výraznejšiu plastickosť, na výrazné členenie, ako i na odstupňovanie zložiek textu. Z toho vyplýva väčší ohľad na dnešného adresáta, ktorého súri z jednej strany potreba získavať nové informácie a z druhej strany jeden z najväčších prenasledovateľov moderného človeka — čas.

Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

*Niekoľko poznámok o štýle Štefana Krčméryho**

MIKULÁŠ KASARDA

Vo svojich poznámkach by sme sa chceli zamerať na rozbor autorovho štýlu. Za východisko sme si zvolili najmä text eseje *Estetická retrospektíva.*

Ak vychádzame z prvých čitateľských dojmov, musíme priznať, že najcennejšie v Krčméryho úvahách je hľadačstvo, objavnosť pohľadu. Slová i vety vykotúľajú sa z jeho tvorivej vyhne ešte horúce, neuležané, sú plné tepelnej energie, pohybu, dynamickosti, zdvihu a vzletu, života. Svedčí o tom i početná vzostupná rytmická tendencia vo vetách, ktoré majú na začiatku často spojku (časticu) *a:*

A najmä správnejšie vidia.
A aká zhoda.
A v noci čulejší je vedľa sluchu i čuch.
A pomaly tečie ako lúčny potok.
A nielen u nás.

---

* Vo vydavateľstve Tatran vyšiel v minulom roku VI. zväzok Výberu z diela Štefana Krčméryho so šestnásťročným odstupom od predchádzajúceho V. zväzku. Výber obsahuje štúdie, články, eseje, prednášky, recenzie a glosy. Kniha je doplnená štúdiou Jána Števčeka.

Druhé alebo ďalšie slovo je často nositeľom nielen slovného, ale aj vetného prízvuku:

I kostrbatosť má svoju cenu e s t e t i c k ú.

Na slove b á s n i c k o m formoval sa nový kolektív.

Bol to smer e u r ó p s k y a nazýval sa e x p r e s i o n i z m u s.

Ozvláštňovaciu a intonačnú funkciu má i postavenie zvratného *sa* za slovesom:

Čistučké podstenie chalupy zvolenskej, s kvetom v okienku, zablyslo sa v Detvanovi . . .

Kladenie zhodných prívlastkov za určené substantívum sa hodnotí ako biblizujúce štylistické ozvláštnenie. Poznáme ho nielen v modernej poézii (*pastierka jahniat najbelších* — Kostra, Moja rodná), ale aj v lyrizovanej próze (*ktorý susedí s domom našim* — Figuli, Tri gaštanové kone). V Krčméryho vete sa stáva, mohli by sme povedať, estetickou alebo presnejšie intonačnou konštantou: *čistučké podstenie chalupy zvolenskej; akoby vo svite mesačnom.*

Melódiu vety ovplyvňuje aj kladenie častice medzi zhodný prívlastok a podstatné meno: *poprevratová už éra.*

Ako stlmené echo latinizujúceho štýlu zaznieva miestami i sloveso posunuté na koniec vety:

U Čelakovského zbližovanie dĺžky s prízvukom tiež z orátorstva vychodí.

Dynamickosť textu zvyšuje aj zmena perspektívy (gramatickej osoby a slovesného spôsobu):

Ale v Selankách aspoň tak videné sú veci, kdekoľvek sa im prizrieš. Len sa prizri Vodnému mužovi.

Autorov subjekt vstupuje do textu aj ako vložka:

Pokolenie, ktoré nastupovalo v šľapajach Hviezdoslava a Vajanského, možno povedať, brúsilo verš na dve strany. Napísal ho, v básni po prvý raz, zdá sa, Hviezdoslav.

Intenzitu intonačnej vlny kontextu stupňujú zvolacie vety:

Aké sú to východy mesiaca u Krasku!

Aké siluety topoľov a tiene havranov do noci veslujúcich.

Akou farbou zaleje sa tu polnoc u Vladimíra Roya (Zelená polnoc)!

Nádych cudnosti dodávajú jeho štýlu elipsy:

Zvuk zvona určuje kov a zvuk husli drevo.

Krčmérymu sa darí charakteristika prostredníctvom metonymie a protikladu:

Kollár zo širokosti sa úži. Hollý sa kruhovite roztáča.

Kollár je človek mestský, Hollý dedinský.

Vôňu, videnie a hudbu ľudovej piesne pripomínajú antitézy:

No dub videný v epike jeho nie je dubom.

Oblak videný nie je oblakom.

Svet neviditeľný. Je on skutočne neviditeľný? ... Deti, počúvajúc povesti, naširoko otvárajú oči, ony ho iste vidia.

Krčméryho veta znie plynule a lahodne ako v básni. Napríklad:

Ináč i za noci
vyvoniava sa
život.

Dych vegetácie.
Dych tiel.
U Klasa vôňa poľa.

Eufónia viet pokúša aspoň na malú analýzu:

i á i a o i
  c c
i o ia a a
v v v
i o
  v
i e e á ie
  v
i ie
u a a ô a o a
  la ľa

Nárečky sme súvislý prozaický text rozložili na báseň, aby sme poukázali na štylistickú príbuznosť eseje s poéziou.

V Krčméryho vetách sme našli aj aliteráciu, ba i nehľadaný rým:

Peň duba zmenil sa možno v brvno, ktoré valí sa vražedne
z valov devínskych na nepriateľa,
oblak vnukol možno let anjela.

Miestami platí pre jeho štýl to, čo sám napísal o Kollárovi: „Kollár zo širokosti sa úži." Pôdorys takéhoto úženia má podobu obrátenej pyramídy:

Zmyselné založenie Klasovo ukazujú i jeho preklady z básnikov juhoslovanských.
Zmyselné v zmysle estetickom.
Senzuálne.

Expresivitu dosahuje autor aj hyperbolou, metaforou a prirovnávaním:

Sienkiewicz, autor bez dogmatu, kálajúc vlások na štvoro.
Pokolenie ... brúsilo verš na dve strany.
Čistučké prostredie zablyslo sa v Detvanovi ešte len akoby v svite mesačnom.

Okrem vetnej anafory *(Úlomky mýtu, povedali by sme. Úlomky mýtu veľmi zreteľné.)* nachádzame v texte aj odsekovú anaforu:

Ničoho niet v literatúre takého nevädnúceho, ako je prostonárodná pieseň.
A ničoho niet v literatúre takého všeobecného, ako sú vedľa piesní rozprávky.

Krčméryho veta je nasýtená slovesne. Hovorili sme už o zmene perspektívy. Pocit spoluúčasti na tvorbe vnucujú i personifikácie:

Nedostatok dlhých samohlások slovenských cíti i on, preto verš jeho r á d sa z a c h y t í do dĺžky tam, kde ju n á j d e a prízvukom vydrží pri nej.

Na začiatku rozprávky h o v i e si zlosť.

Poznané a vydolované vyjadrí Krčméry prosto a názorne, cudne, tlmene i nežne prostredníctvom zdrobneniny:

Prostonárodný pevec prehŕňa sa v lese, na poli, po lúkach.
Cirkevný pevec prehŕňa sa v pamäti a v pismach.
Boľavá h l a v i č k a prostonárodnej speváčky zhovára sa s v e t r í č k o m . . .

Ak si pri rozbore básní uvedomujeme, že cieľom interpretácie nie je odkryť tajomstvo básne, ale iba sa k nemu priblížiť, to isté platí o rozbore Krčméryho štýlu. V týchto svojich poznámkach usilovali sme sa priblížiť k tajomnému fluidu jeho vety. To, čím nás strháva, netkvie, pravda, iba v jazykovej oblasti, tá iba adekvátnou formou zachytáva pohyb autorovho videnia, cítenia a poznania.

Gymnázium v Michalovciach

ROZLIČNOSTI

Zavŕšiť a zvŕšiť

Do svojej novej knihy rozprávok *Biela kňažná* zaradila Mária Ď u r í č k o v á i rozprávku *Zlatá priadka.* Okrem iného sme si v nej všimli použitie slovesa *zvŕšiť,* a to v takomto kontexte (macocha rozkazuje Hanke): *„Všetky konope, čo tu máme, spradieš na zlaté nite! Kým to n e z v ŕ š i š, z tejto komôrky sa nedostaneš."* Vynára sa otázka, či by v uvedenom súvetí namiesto slovesa *zvŕšiť* nemalo byť sloveso *zavŕšiť.*

Slovesá *zavŕšiť* a *zvŕšiť* sa podľa svojej hláskovej podoby odlišujú len v tom, že v prvom *(zavŕšiť)* je predpona *za-* a v druhom *(zvŕšiť)* je

predpona *z-*. Pravdaže, i tento ich malý vonkajší rozdiel nás upozorňuje, aby sme si uvedomili aj vnútorný rozdiel, rozdiel v ich význame.

Zavŕšiť robotu je toľko čo *skončiť (dokončiť), ukončiť, dorobiť robotu.* Povieme *Kedy už skončíš (dokončíš, ukončíš) tú robotu?* a tak troška literárnejšie *Kedy už zavŕšiš tú robotu?* Ako vidieť, sloveso *zavŕšiť* sa zaraďuje medzi také slovesá, ktoré neoznačujú konkrétnu činnosť, ale iba jej fázy, najmä začiatok a koniec. Také sú napr. slovesá *začať, skončiť, pustiť sa, dať sa do roboty (rúbať drevo).* Sloveso *zavŕšiť* označuje ostatnú fázu príslušného deja (obrazne by sme povedali položenie posledného snopa na obilný kríž alebo posledného náručia slamy na stoh).

Zvŕšiť robotu je toľko čo *urobiť, spraviť, vykonať robotu.* Povieme: *Choď a všetko dobre vykonaj (vybav)* a tak troška literárnejšie *Choď a všetko dobre zvŕš!* Ako vidieť, ani slovesom *zvŕšiť* nepomenúvame konkrétnu činnosť, ale všeobecne jej (úspešné) vykonanie.

Medzi významom slovesa *zavŕšiť* a významom slovesa *zvŕšiť* je teda asi taký rozdiel ako medzi významom slovesa *dorobiť* (= dokončiť istú robotu) a *zrobiť* (= vykonať istú robotu).

Obidve slovesá *(zavŕšiť* i *zvŕšiť)* sú podľa vidu dokonavé a majú aj nedokonavé náprotivky: *završovať* (dokončovať, dokončievať), *zvršovať* (s úspechom vykonávať).

Mohlo by sa pripomenúť, že podobná dvojica slovies *zakončiť/skončiť* odlíšená predponami *za-* a *s-* (= variant predpony *z-)* sa podľa významu neodlišuje. To je pravda; ba možno ešte pridať aj tretie variantné sloveso *ukončiť,* lenže čo platí pri tejto trojici variantných slovies, nedá sa aplikovať na iné slovesá, ani na našu dvojicu.

Významový rozdiel medzi slovesami *zavŕšiť* a *zvŕšiť,* na ktorý sme tu poukázali, je podobný ako medzi *zarobiť* (= zapraviť) a *zrobiť* (= spraviť). Poukazuje naň v hláskovej podobe rozdiel medzi tou istou dvojicou predpôn *za-* a *z-/s-.*

Možno slovesá *zavŕšiť* a *zvŕšiť* vzájomne nahrádzať?

Ukáže sa nám to na východiskovom kontexte, keď tvar slovesa *zvŕšiť* nahradíme tvarom slovesa *zavŕšiť: Všetky konope, čo tu máme, spradieš na zlaté nite! Kým to n e z a v ŕ š i š, z tejto komôrky sa nedostaneš.* Vidíme, že náhrada síce je možná, no v tomto variante výpoveď dostala už trocha iný obsahový zámer. V základnom variante totiž bola reč o vykonaní činnosti, kým v našom pomocnom sa hovorí len o jej zakončení.

Dalo by sa povedať, že pri zakončení roboty sa predpokladá jej celý úspešný priebeh a naopak pri úspešnom vykonaní celej činnosti aj jej posledná časť, zakončenie. Toto možno s istým obmedzením prijať. Sloveso *zvŕšiť* by potom mohlo mať (metonymicky) aj význam, ktorý sme pririekli slovesu *zavŕšiť* (pozri aj Slovník slovenského jazyka V,

1965, s. 561). Pravdaže, aj krehké významové rozdiely treba vidieť a potom aj vedieť vyjadriť. Prostriedky na to máme.

Opora pri rozlišovaní významu slovies *zavŕšiť* a *zvŕšiť* je v bežnej reči, teda v rečovom zvyku (najmä na južnom strednom Slovensku), ale i v našej krásnej literatúre.

Do uvedeného kontextu sa sloveso *zvŕšiť* dostalo celkom zámerne. Mária Ďuríčková v prerozprávanej rozprávke *Zlatá priadka* by ho celkom isto — ani po týchto našich poznámkach — nenahradila slovesom *zavŕšiť*.

Záver. Slovesá *zavŕšiť* i *zvŕšiť* majú pri svojej blízkosti formy blízky, no predsa odchodný význam. Okrem toho sloveso *zvŕšiť* má výraznejší príznak literárneho slova opretý o ľudovú reč.

G. Horák

SPRÁVY A POSUDKY

Beseda s redaktormi denníka Práca

Redakcia denníka Práca pozvala pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na besedu o problémoch spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Beseda sa uskutočnila 28. septembra 1973 a zúčastnil sa na nej J. Ružička, riaditeľ JÚĽŠ SAV, J. Kačala, vedúci oddelenia jazykovej kultúry a I. Masár, pracovník tohto oddelenia.

J. Ružička v prvej časti úvodnej prednášky hovoril o postavení spisovného jazyka v socialistickej spoločnosti. Zdôraznil, že spisovná slovenčina sa v plnej miere uplatňuje ako jednotný nástroj styku príslušníkov celého slovenského národného spoločenstva. Pre túto črtu spisovného jazyka sa každá odchýlka od jeho normy ostro pociťuje nielen ako jazyková chyba, ale aj ako spoločenský priestupok. Súčasná spoločenská situácia teda priam núti používateľa spisovnej reči, aby dodržiaval jej pravidlá a zákonitosti. V druhej časti prednášky sa J. Ružička zaoberal vlastnosťami publicistického štýlu a najmä jeho základnou črtou, t. j. silnou tendenciou k ústnosti (hovorenosti). Túto tendenciu treba pokladať za pozitívnu vlastnosť jazyka tlače, lebo prijímateľ (v tomto prípade čitateľ Práce) ľahšie vníma text bez zložitých syntaktických konštrukcií, teda text s takými vlastnosťami, aké má hovorený prejav. Naostatok sa prednášateľ dotkol celkového jazykovo-štylistického ladenia denníka Práca. Pokladá ho za primerané. V tejto veci stojí denník Práca uprostred medzi denníkom Pravda (ten charakterizuje istá pochopiteľná

oficiálnosť) a napr. bratislavským Večerníkom (tu je zasa silná, ale takisto pochopiteľná tendencia k hovorenosti a k expresívnosti).

J. Kačala prednášal o kritériách spisovnosti a bližšie osvetlil teóriu jazykovej kultúry, ako je formulovaná v Tézach o slovenčine. Potom podal informácie o práci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v oblasti jazykovej kultúry: upozornil na rozhlasovú jazykovú poradňu, na knižné výbery z nej, na príručku 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny, na telefonickú jazykovú poradňu, na časopis Kultúra slova atď. a zároveň redaktorom Práce odporúčal intenzívnejšie využívať v dennej praxi všetky uvedené pomôcky. Na konkrétnych príkladoch ukázal viaceré syntaktické chyby (najmä chyby v slovoslede) v denníku Práca.

I. Masár si všimol lexikálne nedostatky Práce a apeloval na redaktorov, aby sa vyhýbali jednak tzv. návratným chybám (typ *zahajovať schôdzku)*, jednak nefunkčnému používaniu slangových výrazov, ako sú *izolačka* (správ. *izolačná miestnosť), tlačovka* (správ. *tlačová porada), pracant* (správ. *dráč, robotník), textilák, odevák* (správ. *pracovník odevného* alebo *textilného priemyslu), zlepšovák* (správ. *zlepšovací návrh), krajný zadák* (správ. *krajný obranca)* a ďalším zreteľne nespisovným slovám, ako sú *knihovňa, kúpelka, proťajšok* (správ. *knižnica, kúpeľňa, náprotivok)* atď.

V diskusii pracovníci JÚĽŠ SAV odpovedali na otázky redaktorov, ktorí k istým odporúčaným lexikálnym prostriedkom zaujali polemické stanovisko. (Nepokladali napr. za vhodný názov *zabíjač,* ktorý sa odporúča ako ekvivalent čes. názvu *porážeč;* vyskytla sa mienka, že názov *ťarchavosť* je vraj príznakový až „morbídny" a pod.)

Stretnutie jazykovedcov s redaktormi významného slovenského denníka zakončil šéfredaktor J. Višváder poďakovaním za prípravu besedy a prísľubom, že redakcia bude intenzívnejšie ako doteraz využívať pomoc, ktorú pri zvyšovaní jazykovej kultúry poskytujú pracovníci JÚĽŠ SAV.

I. Masár

O jazykovej úrovni jedného čísla Nedeľnej Pravdy

Na jazykovú stránku Nedeľnej Pravdy sme si v ostatnom čase nemuseli ťažkať. Na veľkoformátových stranách tohto týždenníka sme sa pravidelne presviedčali o jeho vysokej jazykovej úrovni. Preto nás priam zaráža nedôsledná jazyková úprava daktorých príspevkov v 28. čísle z 13. júla 1973. Nad množstvom chýb sa treba vážne zamyslieť. Ani v dovolenkovom období nemá totiž redakcia právo zanedbávať jazykovú úpravu príspevkov. Nedeľnú Pravdu sme si obľúbili a nie je nám ľahostajné, či sa každému jej číslu venuje z jazykovej stránky potrebná starostlivosť. Dobre si uvedomujeme, aké zodpovedné výchovné poslanie v našej spoločnosti má tento populárny časopis, a to nás núti upozorniť na chyby a nedôslednosti v uvedenom čísle.

Ponajprv venujeme pozornosť lexikálnym nedostatkom. Na str. 17 spomenutého čísla NP sa 6 ráz použilo nenáležité slovo *prehlásiť* (správne *vyhlásiť).* Ďalšie nesprávne slová: *kojencov* (s. 4, správne *dojčiat), vozítkovému stánku*

(10, *vozidlovému* al. *vozíkovému stánku), kľudne* (13, *pokojne), problém návážnosti* (17, *nadväznosti), zahájili útok* (17, *začali útok, zaútočili), náhradných dielov* (19, *náhradných súčiastok, náhradných dielcov), listonoši* (24, *listári), bezvadná* (24, *bezchybná); podieľa sa* (4, 10, *zúčastňuje sa), prilnutie tmelu* (11, *prilipnutie tmelu).* V posudzovanom čísle bolo treba uprednostniť adjektíva s organickou príponou *-ný,* teda *skamenených,* nie *skamenelých* (10), *zachovaný,* nie *zachovalý* (13), alebo *-tý: vzniknuté,* nie *vzniklé* (11). Namiesto novoutvorenej podoby *vylepšuje* (7) sa mala použiť ustálená podoba *zlepšuje* a namiesto nezvyčajného spojenia *desiatky tisíc zlúčenín* by bolo vhodnejšie spojenie *desaťtisíce zlúčenín.*

Z pravopisných nedostatkov možno spomenúť nesprávne písanie daktorých slov, napr. *immunodepresívnych, immunodepresívnymi* (11, *imunodepresívnych, -ymi), siluru* (10, *silúru), je plne namieste* (4, *je celkom na mieste), ktorého medzi tým vyhlásili* (16, *ktorého medzitým vyhlásili), sa púšťajú „zapasy"* (10, *sa púšťajú za pasy),* ale oveľa väčšiu pozornosť vzbudzujú chyby v interpunkcii. Na mnohých miestach chýbajú čiarky (aj bodky) a na iných sa zasa použili aj bez potreby, nenáležite. Tým sa však nemienime podrobnejšie zaoberať, lebo v pozornejšie pripravených príspevkoch nebadať pri používaní rozdeľovacích znamienok ťažkosti.

Ani o nedostatky v štylizácii nie je v čísle núdza. Na str. 4 nás napr. prekvapí prenáhlený výber slov: *zeleň, ktorá sa tu medzičasom zriadila.* Zeleň sa buď *vysieva* (tráva), buď *vysádza* (kvety, kry, stromy). Nepresný je i text: *zatváracie hodiny v obchode, v službách i ostatných prevádzkach.* Pod službami podľa zámeru článku treba rozumieť činnosť organizácií aj občanov, ktorou sa uspokojujú potreby obyvateľstva, teda i činnosť obchodu, zdravotníctva, miestneho hospodárstva, dopravy atď. Preto bolo treba text upraviť napr. takto: *zatváracie hodiny v predajniach a prevádzkárňach poskytujúcich služby.* Neobstojí ani vyjadrenie *takmer stopercentnou väčšinou zvolili.* Zvoliť možno potrebným percentom hlasov, väčšinou hlasov a podobne. Ak sa však výsledok volieb vyjadruje percentom hlasov, nemožno spomínať väčšinu. I tu bolo treba vyjadrenie zjednodušiť, napr.: *takmer jednomyseľne zvolili.* Nelogická a farbavá je výpoveď *ich orgány splnili očakávanie v ne kladené.* Významovú priehľadnosť tu možno dosiahnuť zjednodušením: *ich orgány splnili to, čo sa od nich očakávalo.* Papierovo a neprirodzene vyznievajú vyjadrenia: *volebných programov — dokumentov, v mene obsahu ktorých sa ich poslanci uchádzali o našu dôveru; aby občianska spokojnosť s ňou bola ešte väčšia a aktívna podpora úsilia národných výborov zo strany občanov ešte výraznejšia.* I tu by menej znamenalo viac. Porovnajme: *volebných programov, ktorými sa poslanci uchádzali o našu dôveru; aby občania boli s ňou ešte spokojnejší a žeby ešte aktívnejšie podporovali úsilie národných výborov.*

Väčšiu pozornosť treba venovať i výberu náležitých predložiek. Vo viacerých prípadoch sa použili nevhodné predložky: *kultúra sa zmení vo vnútornú potrebu* (17, *kultúra sa zmení na vnútornú potrebu), po finančnej stránke* (18, *z finančnej stránky), dovolenka u zvlášť náročných kvalifikovaných profesií* (5, *dovolenka v povolaniach mimoriadne náročných na kvalifikáciu), podnetom k zhodnoteniu situácie* (4, *podnetom na zhodnotenie situácie).* Na vyjadrenie cieľového významu sa veľmi často nenáležite používa predložka *pre: podnet pre nadviazanie spolupráce* (10), *využívať všetky možnosti pre*

zlepšenie služieb (4), *núkala sa pre dramatické spracovanie* (8), *výhodné pre členenie a určovanie veku* (10), *čas potrebný pre rôzne opravy na aute, ako aj čas pre doplnenie pohonných hmôt* (24) a iné. Predložka *pre* posúva cieľový význam takýchto spojení do okruhu prospechového významu. Takéto vyjadrovanie je bežné napr. v románskych jazykoch, ale v slovenčine sa pociťuje ako neprimerané, a to najmä v spojeniach predložky *pre* s abstraktami (napr. so slovesnými podstatnými menami). Na vyjadrenie cieľa sa ustálene používa predložka *na*, ktorá nie je preťažená inými významami. Predložka *pre* neobstojí ani v spojení *Pre plnšiu spokojnosť občana* (4). I tu sa osvedčil domáci spôsob vyjadrovania s použitím predložky *na: na zdravie, na úžitok, na radosť všetkých prítomných, na všeobecnú spokojnosť*, a teda i *Na väčšiu spokojnosť občanov*. Nevhodný je výskyt predložky *pre* aj v iných spojeniach: *metódou pre plombovanie zubov* (11, *metódou plombovania zubov*), *libreto pre nejakú novú operu* (8, *libreto nejakej novej opery*), *rozhodujú sa pre radikálnejšie riešenie* (7, *rozhodujú sa radikálnejšie riešiť*), *pre túto prácu sme horko-ťažko našli* (13, *do tejto práce sme ...*), *v predĺžených hodinách pre vybavovanie stránok* (4, *v predĺžených stránkových hodinách* alebo *na vybavovanie*), *benzínovú nádrž pre 80 litrov pohonnej hmoty* (24, *80-litrovú benzínovú nádrž* alebo *nádrž na 80 litrov benzínu*).

Úsilie vnášať do jazykovej praxe najnovšie poznatky jazykovedy nie je redakcii Nedeľnej Pravdy cudzie a sme presvedčení, že tomu ani v budúcnosti nebude inak. Naše kritické pripomienky však môžu — navyše — poslúžiť aj iným používateľom spisovnej slovenčiny.

F. Saboł

SPYTOVALI STE SA

Liknavý? — M. P. z Martina: „Už zo dva razy som sa v tlači stretol so slovami *liknavý, liknavosť* a ďalšími odvodeninami, ba počul som ich aj na schôdzkach, napr. v spojeniach *liknavé vybavovanie žiadostí, liknavosť vo výstavbe*. Aj keď si podľa súvisu domýšľam, čo značia, nezdá sa mi, že by to boli domáce a spisovné slová."

Hoci sa v slovenských prejavoch sporadicky zjavujú slová českého pôvodu *liknavý, liknavosť* a ďalšie odvodeniny, ukazuje sa, že nie je potrebné prevziať ich do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Po prvé ich význam nie je jasný, po druhé spisovná slovenčina má vlastné prostriedky na to, aby rovnocenne vyjadrila ich význam. Celú významovú náplň slova *liknavý* a jeho odvodenín nevyjadrujeme síce jedným presným ekvivalentom, ale v jednotlivých spojeniach ju možno podľa situácie dobre vyjadriť čiastočnými ekvivalentmi, t. j. prídavnými menami *pomalý, ťarbavý, ťažkopádny, lenivý, váhavý*, i *zdĺhavý, otáľavý, nepružný*, ako to ukazujú príklady: *liknavé vybavovanie*

žiadosti = pomalé, zdĺhavé, otáľavé vybavovanie žiadostí; liknavosť vo výstavbe = ťažkopádnosť, pomalosť vo výstavbe; liknavosť v dodávkach = ťažkopádnosť, nepružnosť v dodávkach; liknavý človek = ťarbavý, ťažkopádny, lenivý človek, ťarbák, slimák, leňoch; je liknavý v práci = nie je dosť aktívny v práci, ťahá sa s robotou, je pomalý v robote. Vidíme, že jeden slovenský ekvivalent by nevystihol v každej situácii to, čo je obsahom slova *liknavý*, ale že v súvise s týmto slovom zároveň nejestvuje situácia, ktorú by sme v spi- v spisovnej norme je prirodzený pohyb, že sa norma rozvíja, dopĺňa, spresňuje. chodné používanie slova *liknavý* a jeho odvodenín, jeho výskyt v niektorých normatívnych príručkách (napr. aj v Pravidlách slovenského pravopisu) a súčasne odporúčanie používať namiesto neho domáce ekvivalenty v iných jazykových príručkách (napr. v Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera a v istom zmysle aj v Slovníku slovenského jazyka) ukazujú, že v spisovnej norme je prirodzený pohyb, že sa norma rozvíja, dopĺňa, spresňuje. Takýmto spresnením je aj naše odporúčanie nepoužívať v spisovnom prejave slovo *liknavý* a jeho odvodeniny.

E. Smiešková

Belianske Tatry. — V. M. z Nedanoviec: „Stretol som sa s rozličnými podobami názvu východnej časti Tatier, a neviem, ktorá je správna."

Pomenovanie východnej časti Tatier vyvolalo v ostatnom polstoročí už neraz diskusiu. Používali sa názvy *Belanské vápencové Alpy* (nem. *Belaer Alpen*), *Ždiarske Alpy, Ždiarske Tatry, Bielske hole, Bielske Tatry, Belanské Tatry* a *Belianske Tatry*. Navrhoval sa aj názov *Východné Tatry*, podobne ako názov *Západné Tatry* pre oblasť býv. Liptovských hôľ, Liptovských Tatier a Roháčov. Ujal sa však iba názov *Západné Tatry*.

V ostatných desaťročiach sa zaužíval a ustálil názov *Belanské Tatry*. Tak sa názov uvádza v Slovníku slovenského jazyka (VI, s. 260) a vo všetkých oficiálnych publikáciách, v turistických sprievodcoch a na mapách.

Názov *Belanské Tatry* je utvorený podľa názvu mestečka *Spišská Belá*, kým podoba *Bielske Tatry* vznikla podľa názvu riečky *Biela* (v goralskom nárečí *Biała*), ktorá pramení práve v tejto časti Tatier. Možno pripomenúť, že na Slovensku, a to aj na strednom Slovensku, je viac názvov vodných tokov i osád, ktoré majú podobu *Belá*.

Zo substantivizovaných zemepisných názvov typu *Belá* sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvorí príd. meno v podobe *beliansky* s dvojhláskou *ia* (SSJ VI, s. 155 a i.), podobne ako sa tvoria prídavné mená *tepliansky* od *Teplá, nižniansky* od *Nižná, hatniansky* od *Hatné* atď. Názov *Belanské Tatry* s prídavným menom v podobe *belanský* nezodpovedá tejto zákonitosti nášho spisovného jazyka. Tak ako je utvorené prídavné meno *beliansky* v názvoch typu *Beliansk*a *dolina* v Turci a v Liptove, majú byť s dvojhláskou *ia* aj spisovné podoby názvov *Belianske Tatry* (nie *Belanské Tatry*), *Belianska jaskyňa* (nie *Belanská jaskyňa*), *Belianske jazero* (nie *Belanské jazero* — pri Banskej Belej, okr. Žiar nad Hronom), *Belianske kopce* (nie *Belanské kopce* — podľa obce Belá, okr. Komárno) a ďalšie.

M. Majtán

NAPÍSALI STE NÁM

Uprchlík či utečenec?

Letné piatkové večery lanského roku pred televíznou obrazovkou patrili sympatickému dr. Richardovi Kimblovi — utečencovi, s ktorým televízni diváci prežívali dramatické osudy štvanca justičného aparátu Spojených štátov. Tento seriál mal u našich divákov úspech, mrzí nás však, že prostredníctvom neho sa slovenskej verejnosti vnútil aj nesprávny, nespisovný a neslovenský výraz *uprchlík*.

Bratislavská hlásateľka nám v piatok 24. augusta m. r. ľubozvučnou slovenčinou oznámila, že uvidíme šiestu časť amerického televízneho seriálu *Uprchlík*. Aj televízny program v Pravde avizoval *Uprchlíka* a do tretice sme sa mohli s týmto názvom stretnúť aj v exkluzívnom prehľade televízneho programu v týždenníku Život.

Slovo *uprchlík* je v spisovnej slovenčine neorganické. Vidieť to aj z pozornejšieho porovnania slov so základom *prch-/přch-* v Slovníku slovenského jazyka. Ide teda o mechanické prevzatie názvu od pražského televízneho štúdia, ktoré tento program vysielalo. To však nemôže byť dôvod, aby sa aj na Slovensku uvádzal pod českým názvom. Český názov by bol odôvodnený iba v prípade, keby šlo o folklórny program alebo o taký názov, pre ktorý slovenčina nemá primerané vyjadrenie. K českému slovu *uprchlík* má však náš jazyk rovnocenný ekvivalent *utečenec*.

Neupozorňovala by som na túto vec, keby som sa nebola presvedčila, ako výraz *uprchlík* ovplyvnil jazykové povedomie našich ľudí. Keď som totiž niekoľkých známych upozornila, že ide o bohemizmus, preli sa so mnou, že *uprchlík* je spisovné slovenské slovo. Uverili až Pravidlám slovenského pravopisu.

Slovenský jazyk je majetkom celého národa. Každý z nás by mal mať k nemu kladný vzťah. Predovšetkým by však takýto vzťah mali mať jeho najčastejší používatelia — pracovníci hromadných oznamovacích prostriedkov. Svoj postoj k jazyku môžu dať najlepšie najavo prísnym dodržiavaním normy spisovnej slovenčiny v oblasti slovnej zásoby. Inak iba otupujú jazykový cit svojich čitateľov a poslucháčov. A to iste nie je ich zámer.

Z. Rusnáková

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 8, 1974, číslo 1. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v januári 1974. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1974.

Cena Kčs 3,—